

Het *jus notarii Flandriae*, een miskende getuige van de ontwikkelingen in de administratie van het graafschap Vlaanderen (12de-15de eeuw)

Inleiding: een schets van de problematiek¹

Het *jus notarii Flandriae* was een *officium* of post die vanaf het midden van de 13de eeuw verscheen in de algemene rekeningen van het “oud domein” van de graaf van Vlaanderen, de zogenaamde “Grote Brieven”². De post nam tussen de andere *officia* een bijzondere positie in, omdat het *jus notarii* in tegenstelling tot die andere posten niet plaatsgebonden was³, maar inkomsten groepeerde die, los van hun herkomst, letterlijk tot het “recht van de notarius van Vlaanderen” behoorden. Een tweede reden waarom het *jus notarii* verschilde van de andere *officia* van de “Grote Brieven”, was dat het eerder laat in de boekhouding van het oud domein verscheen. De eerste “Grote Brief” waarin deze post genoteerd werd, was het exemplaar uit 1255⁴. De laatst bekende “Grote Brief” waarin het nog niet

1 Gebruikte afkortingen: ADN: Archives Départementales du Nord te Rijsel; ARA: Algemeen Rijksarchief Brussel – RK: fonds Rekenkamers - R: Rolrekeningen; RAB: Rijksarchief Brugge; RAG: Rijksarchief Gent.

2 Voor een algemeen beeld: zie VERHULST A. en GYSSELING M. (ed.), *Le compte général de 1187, connu sous le nom de “Gros Brief” et les institutions financières du Comité de Flandre au XIIe siècle*, Brussel, 1962, pp. 75-84.

3 De *officia* in de “Grote Brieven” waren over het algemeen genoemd naar een plaatsgebonden inningscentrale waar de inkomsten en uitgaven van de grafelijke domeinen uit de omgeving van deze plaats werden verzameld, zoals bv. de post *Bergis* voor de inkomsten en uitgaven van de grafelijke domeinen uit de omgeving van St.-Winoksbergen.

4 RAG, *Fonds oorkonden van de Graven van Vlaanderen* (inventaris Gaillard), nr. 72bis.

vermeld werd en die dus van voor het vermoedelijke ontstaan van het *jus notarii* dateert, was de “Grote Brief” van 1239⁵. De vermelding van “*iura notaris Flandrie*” in een oorkonde van gravin Margareta van Constantinopel uit februari 1245 (zie later), laat toe het ontstaan van deze nieuwe post in de “Grote Brieven” te dateren tussen 1239 en 1245⁶. Dit is laat, omdat de structuur en de organisatie van het beheer van het oud domein, zoals weergegeven in de “Grote Brieven”, zouden dateren uit de jaren rond 1170⁷. Bovendien was dit beheer tegen het midden van de 13de eeuw als het ware “verstard” en ten dele gefeodaliseerd, onder meer omdat de inkomsten uit het grondbezit van het oud domein op dat ogenblik sterk aan belang hadden verloren in vergelijking met de inkomsten uit het “nieuw domein”⁸.

Nu werden onder het *jus notarii* zeker geen nieuwe inkomsten of inkomsten uit nieuw verworven grondbezit verzameld. Zoals Verhulst en Gysseling al opmerkten, waren verschillende inkomsten die in 1255 werden opgesomd onder het *jus notarii*, terug te vinden in de “Grote Brief” van 1187, maar dan wel verspreid over de verschillende plaatsgebonden inningscentrales, o.m. als betaling en uitgave aan een *notarius*⁹. Het is niet duidelijk of met deze term de specifieke ontvangers van de *officia* in kwestie werden bedoeld¹⁰ of de proost van Sint-Donaas. Die stond als kanselier aan het hoofd van de *Redeninge*,

5 Deze “Grote Brief” werd in fragmenten overgeschreven in het rapport over de toestand van de inkomsten uit het grafelijk domein van Vlaanderen, dat in 1602 werd opgesteld onder leiding van Raadsheer F. Rose (zie o.m. VERHULST A. en GYSSELING M. (ed.), *Le compte général*, p. 10, 117-118). De fragmenten van de “Grote Brief” van 1239 staan samen met fragmenten uit de “Grote Brieven” van 1187, 1295 en 1301 vermeld in document B 3673 in de Archives Départementales du Nord te Rijsel.

6 DE HEMPTINNE T., De grafelijke kanselarij (1089-1385), in: PREVENIER W. en AUGUSTIJN B. (eds.), *De Gewestelijke en Lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795* (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Studia 72), Brussel, 1997, pp. 85-86, vn. 7; LUYKX T., *Johanna van Constantinopel, Gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regering (1205-1244), vooral in Vlaanderen*, Antwerpen, 1946, p. 611, nr. LXXIX.

7 DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge (12de eeuw-1795), in: PREVENIER W. en AUGUSTIJN B., (eds.), *De Gewestelijke en Lokale overheidsinstellingen*, p. 172.

8 DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge, pp. 172-174.

9 VERHULST A. en GYSSELING M., (ed.), *Le compte général*, pp. 117-119.

10 VERHULST A. en GYSSELING M., (ed.), *Le compte général*, p. 117, n. 2.

de instelling die sinds de tweede helft van de 12de eeuw verantwoordelijk was voor de controle over de inkomsten van het oud domein. Hij zou in die hoedanigheid de titel van (*summus*) *notarius* gedragen hebben en was in elk geval de persoon aan wie de *notarii* van de verschillende *officia* verantwoording moesten afleggen¹¹.

Aldus werd het *jus notarii* beschouwd als de verzameling van de inkomsten van de proost “*ad officium de rederinga spectantes*”, diens ambtsvergoeding voor het beheer van het oud domein, samengesteld uit diverse betalingen uit dit oud domein¹². Het ontstaan ervan tussen 1239 en 1245 wordt over het algemeen verklaard als een hervorming die te maken had met het neutraliseren van de proost-kanselier inzake de controle en het beheer van alle grafelijke inkomsten, die zoals eerder vermeld tegen het midden van de 13de eeuw waren uitgebreid met de inkomsten uit het nieuw domein¹³. Hierbij zou de proost als hoofd van “het grafelijk financiewezen” vervangen zijn door een ambtenaar van een nieuw type, met name de voorloper van de latere ontvanger-generaal van Vlaanderen¹⁴. De functie van kanselier werd aldus ook op dit vlak herleid tot een louter honorifieke functie zonder echte bevoegdheden, waarbij de proost bij wijze van vergoeding voor zijn verlies aan macht de in het *jus notarii* verzamelde inkomsten uit het oud domein voor zich mocht houden¹⁵.

In deze bijdrage zullen we trachten aan te tonen dat deze gangbare visie niet klopt. We zullen trachten te argumenteren waarom het *jus notarii Flandriae* geen inningscentrale met inkomsten voor de op een zijspoor gezette proost-kanselier kon zijn, maar wel een *officium* dat net zoals alle andere *officia* van het oud domein inkomsten verzamelde voor de schatkist van de graaf. Hierbij zullen we de vraag stellen en proberen te beantwoorden wat dan wel de achtergrond en de betekenis van het *jus notarii* kan geweest zijn, en van welke evoluties

11 DE HEMPTINNE T., De grafelijke kanselarij, p. 85, n. 7.

12 DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge, p. 174, vn. 2; DE HEMPTINNE T., De grafelijke kanselarij, p. 85, vn. 7. Zie ook VERHULST A., De hospites van de abdij Voormezele te Bredene en het superaratum of overhert. Bijdrage tot de bewoningsgeschiedenis van de Vlaamse kustvlakte, in: *Hulde-album archivaris Dr. Jos De Smet*, Brugge, 1964, pp. 331-339.

13 DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge, pp. 173-174.

14 DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge, p. 173 en DE HEMPTINNE T., De grafelijke kanselarij, pp. 83-86.

15 DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge, p. 173 en DE HEMPTINNE T., De grafelijke kanselarij, pp. 83-86.

inzake het beheer van de grafelijke inkomsten en meer bepaald van het oud domein het volgens ons zou kunnen getuigen.

Het *jus notarii* Flandriae: ambtsvergoeding voor de proost-kanselier van Vlaanderen?

Het *jus notarii* dat we vanaf 1255 aantreffen in de “Grote Brief” kan onmogelijk een ambtsvergoeding zijn voor de proost-kanselier van Sint-Donaas:

A. Het *jus notarii* werd ten laatste vanaf 1255 als een aparte post opgenomen in de “Grote Brief”. Dit document is opgevat als de jaarlijkse algemene rekening van een deel van inkomsten en uitgaven van het domein van de graven van Vlaanderen, meer bepaald dat deel dat men later zal aanduiden met de term “oud domein” en dat steunt op de territoriale organisatie van de “brieven en spijkers”¹⁶. De “Grote Brief” heeft vermoedelijk nooit de totaliteit van de grafelijke inkomsten omvat, maar het gaat wel degelijk om een algemene rekening van *grafelijke* inkomsten: het feit dat het *jus notarii* als een afzonderlijk officium voorkomt in deze rekening en op gelijke hoogte geplaatst wordt met de andere officia – de “*spicaria*”, “*lardaria*”, “*brevia*” en “*vaccaria*” – van het oud domein, maakt het op zich reeds weinig waarschijnlijk dat de inkomsten van het *jus notarii* niet voor de graaf bestemd zouden zijn.

Vanaf de 13de eeuw wordt elke rubriek van de in het Latijn geredigeerde “Grote Brief” ingeleid door de term “*ratio*”, gevolgd ofwel door “*comitis*” indien het officium beheerd wordt door een door de graaf aangestelde ontvanger, ofwel door de naam van de ontvanger die het officium in leen houdt. Bij het *jus notarii* lezen we: “*ratio comitis ex jure notarii Flandrie...*” gevolgd door de naam van een ontvanger¹⁷. Het *jus notarii* werd dus beheerd door een door de graaf

16 VERHULST A. en GYSSELING M. (ed.), *Le compte général*, pp. 75-77.

17 Vanaf het midden van de 13de eeuw wordt naast de “Grote Brief” jaarlijks ook een in het Frans geredigeerde “*renenghelle*” opgesteld, die behalve de inkomsten van het oud domein, ook de afrekeningen van de pachters en ontvangers van de overige grafelijke domeininkomsten bevat. De officia van het oud domein waarvoor de graaf over het benoemingsrecht beschikte, zoals het *jus notarii* worden in dit document ingeleid door de woorden: “*Renenghe le comte*”. Enkel de *renenghelle* van 1301 (ARA R 267) wijkt om begrijpelijke redenen af van deze formulering en vermeldt: “*Renenghe le roy des bries du droit du notaire...*”.

aangesteld ontvanger. Steunend op de constatactie dat de afrekening van het *jus notarii* in de “Grote Brief” van 1255 afgesloten wordt met de woorden “*totum hoc*” in plaats van het gebruikelijke “*totum quod debet comiti*”, heeft Th. Luykx geargumenteed dat deze ontvanger het saldo niet overmaakte aan de graaf, maar aan de proost-kanselier¹⁸. In latere “Grote Brieven” komt deze anomalie echter niet meer voor¹⁹, en bovendien zullen we in een volgend punt aantonen dat de Vlaamse graaf van meet af aan vrij beschikte over de inkomsten van het *jus notarii*.

Anderzijds dringt een vergelijking zich op met de “*brevia camere*”, een officium van het oud domein waarvan de inkomsten grotendeels gesitueerd waren in het Kamerlingambacht en dat oorspronkelijk diende om de werking van de grafelijke camera te financieren. In de “Grote Brief” van 1187 wordt een groot deel van de inkomsten besteed aan vergoedingen voor “*feodarii*”, waarvan we door de “Grote Brief” van 1255 weten dat het om de grote feodale hofambtenaren (seneschalk, kamerling, ...) gaat²⁰. Het is mogelijk dat in 1187 ook de proost-kanselier een deel van deze inkomsten ontving, maar in 1255 was dat alleszins niet meer het geval, naar men tot nog toe aannam wegens de creatie van het *jus notarii* als aparte post in de “Grote Brief”²¹. Naar analogie met de *brevia camere* zou in dat geval in het *jus notarii* echter een uitgavenpost met de concrete betaling aan de kanselier moeten voorkomen en dit is nooit het geval geweest.

B. De oudste ons bekende vermelding van het *jus notarii*, treffen we aan in een oorkonde van Margareta van Constantinopel, gedateerd februari 1245 (n.s.) en bewaard in vidimus van de deken en het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw van Doornik, gedateerd maart 1245 (n.s.)²². In deze oorkonde maakt Margareta de wijze bekend waarop

18 LUYKX T., *De grafelijke en financiële bestuursinstellingen en het grafelijk patrimonium in Vlaanderen tijdens de regering van Margareta van Constantinopel (1244-1278)*, Brussel, 1961, p. 40.

19 ARA R 268: ““Grote Brief”” 1302: “*totum quod debet comiti...*”.

20 VERHULST A. en GYSSELING M. (ed.), *Le compte général*, p. 99.

21 DE HEMPTINNE T. en VANDERMAESEN M., De ambtenaren van de centrale administratie van het graafschap Vlaanderen van de 12de tot de 14de eeuw, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 93, 2, p. 203.

22 ARA, *Oorkonden van Vlaanderen, 1ste reeks*, 2058. Uitgegeven: LUYKX T., *Johanna van Constantinopel*, pp. 610-612.

zij de financiële clausules van het testament van haar zus Johanna, waarvoor zij als testamentuitvoerster optrad, wou uitvoeren. Er volgt een lijst van officia waarop het te verdelen bedrag van 3500 lb. Vlaams geassigneerd werd, waaronder ook het *jus notarii*: “*assignavimus et assignamus ... ad brevia videlicet de lardario de Brugis centum quinquaginta libras... Ad jura notaris Flandrie centum quinquaginta libras...*”. De gravin beschikte over de inkomsten van het *jus notarii*, zoals zij over de rest van haar domeininkomsten beschikte en ook later zien we de Vlaamse graven uitgaven assigneren op de opbrengsten van dit recht²³.

Op het ogenblik dat het *jus notarii* voor het eerst in de bronnen opduikt, kan de graaf er reeds naar eigen goeddunken over beschikken. Ook in 1245 kan het *jus notarii* dus géén ambtsvergoeding voor de proost-kanselier geweest zijn.

C. Eén van de elementen die bijdroegen tot de volgens ons foute verklaring van het *jus notarii* als ambtsvergoeding voor de proost was het zogenaamde *superaratum*, één van de belangrijkste inkomstenposten binnen het *jus notarii*²⁴. Het *superaratum* was *in se* een grafelijk recht dat geheven werd bij het omploegen van (al dan niet voormalige²⁵) grafelijke domeingronden tot akkerland²⁶. Die oppervlakte

23 Op 26 december 1278 assigneert Gwijde van Dampierre een rente van 160 lb. op het *jus notarii* als onderdeel van de 8500 lb. Vlaams die aan Margareta worden toegekend bij haar troonsafstand: LUYKX T., *De grafelijke en financiële bestuursinstellingen*, pp. 453-456. Vergelijk ook enkele 15de-eeuwse kwitanties van de algemeen ontvangers van Vlaanderen: ARA, *Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel*, dozen, 963: kwitanties van 1 juli 1443 en 28 december 1482, “*sur ce qu’il (= ontvanger van het jus notarii) peut et pourra devoir a mon dit seigneur a cause de son dit office*”.

24 Zie o.m. de “Grote Brief” van 1255 waarin de inkomsten uit het *superaratum* zowat 1/7 van de totale inkomsten van het *jus notarii* uitmaken. RAG., *Fonds oorkonden van de Graven van Vlaanderen* (inventaris Gaillard), nr. 72bis.

25 Zoals de eigendommen te Bredene van de abdij van Voormezele, zie VERHULST A., *De hospites van de abdij Voormezele*.

26 Zie VERHULST A., *De hospites van de abdij Voormezele*, pp. 333-335; VERHULST A., *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*, Brussel, 1995, p. 92 en TYS D., *De heffing van het superaratum in Vranckx Ambacht* (gemeente Middelkerke): de betekenis van enkele ruimtelijke gegevens op Testerep tussen de 9de en de 12de eeuw, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, jg. 136 (1999), pp.103-119. Bijzonder is dat deze extra grondlast, voor zover bekend, enkel geheven werd op grafelijke domeinen of gronden van grafelijke herkomst, in het gebied van Kamerlings ambacht en Heer Woutermans ambacht. De reden hiervoor is niet bekend.

varieerde jaarlijks, zodat ook het *superaratum* elk jaar wisselde qua opbrengst, zoals tevens blijkt uit de vermelding *hoc anno* in de rekeningen van het *jus notarii*²⁷. Het *superaratum* dateert mogelijk uit de eerste helft van de 12de eeuw en kaderde waarschijnlijk in de toenemende vraag naar akkerland in deze periode²⁸. Zoals al bleek uit onderzoek van A. Verhulst, kwam het *superaratum* tenminste gedeeltelijk toe aan de proost van Sint-Donaas²⁹. Die had het waarschijnlijk samen met een aantal andere rechten uit het oud domein verworven omstreeks het derde kwart van de 12de eeuw, als ambtsvergoeding voor zijn functie van hoofd van de Redeninge³⁰.

De vermelding van het *superaratum* onder het *jus notarii* in de “Grote Brief” van 1255 was volgens Verhulst dan ook een bevestiging van het feit dat het *superaratum* gedeeltelijk toekwam aan de proost en de som die in 1255 hierbij werd vermeld, was meteen de som waar de proost volgens Verhulst recht op had³¹. Uit documenten uit het archief van de proost bleek inmiddels dat het *superaratum* waar deze recht op had, afkomstig was van gronden te Slijpe en Mannekensvere, *Vranckx ambacht*, dat in Middelkerke gelegen was, en *Standaerts ambacht*, dat in de in 1584 verdwenen parochie St.-Katharina bij Oostende lag³². Nu bleek uit onderzoek van het grafelijk domein in Kamerlings ambacht dat de desbetreffende 1919 gemeten te Slijpe en Mannekensvere en de gronden van *Vranckx ambacht* en *Standaerts ambacht* inderdaad behoorden tot het oud domein van de graaf van

27 RAG, *Fonds Oorkonden van de Graven van Vlaanderen* (inventaris Gaillard), nr. 72bis.

28 VERHULST A., *Landschap en landbouw*, pp. 92-94, zie ook TYS D., De heffing van het *superaratum*.

29 VERHULST A., De hospites van de abdij Voormezele, p. 332.

30 Zie DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge, pp. 171-172; zie ook TYS D., De heffing van het *superaratum*.

31 Zie VERHULST A., De hospites van de abdij Voormezele, pp. 331-332.

32 Zie VERHULST A., De hospites van de abdij Voormelze, p. 331, n. 6. Verhulst baseerde zich op een rekening van de proost uit 1571-1572, die uitgegeven werd in GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays et Comté de Flandre. Coûtume de la Prévôté de Bruges*, Brussel, 1887, I, p. 111. De herkomst van het door de proost geïnde *superaratum* bleek echter ook uit een document uit 1459-1463, waar we zo meteen nog uitgebreid op terugkomen en dat gepubliceerd werd in GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, p. 45 én uit een rekening van de inkomsten van de proost uit 1411-1412: RAB, *Fonds Proosdij Sint-Donaas van Brugge*, nr. 69, f° 1v.: “Item receu en Slïpen et es terroirs appellez *Standaerts et Vranckx ambacht ex superarato..*”.

Vlaanderen en meer bepaald tot de "magna brevia" van Brugge³³. Bovendien bleek uit een 14de-eeuws document uit het archief van het oud domein van de graaf van Vlaanderen dat het *superaratum* dat onder het *jus notarii* werd geïnd, eveneens afkomstig was van de drie zelfde domeinen van de *magna brevia* van Brugge³⁴!

Hoewel het op basis van deze vermelding erg verleidelijk is het *superaratum* uit de boekhouding van de proost en datgene uit de boekhouding van het *jus notarii* als identiek te beschouwen, gaat het wel degelijk om verschillende inkomsten. We verklaren ons nader. Uit die vermelding van de herkomst van het *superaratum* in het *jus notarii* blijkt namelijk dat het in het *jus notarii* gaat over het *derdendeel* van het *superaratum* dat geheven werd uit de drie bewuste *magna brevia*-domeinen. Dit blijkt ook uit diverse andere documenten, zoals de *renenghelles* van 1474-1475 waarin de ontvanger van het *jus notarii* "pour monseigneur le Duc de Bourgoigne" een bepaalde som (in 1474 78 lb. 2 s. 2 d. 1/2) ontving "du tiers de le overarde de Slipen, Franxambocht et Standartambocht que l'on appelle en latin superarato..."³⁵. Bovendien bleek uit dezelfde vermelding dat dit derde van het *superaratum* uit deze drie domeinen geïnd werd "a l'encontre du Prevost de l'eglise Saint-Donas a Bruges..."³⁶.

Het *superaratum* dat onder het *jus notarii* werd geboekt, was dus niet bestemd voor de proost van Sint-Donaas, maar werd in tegendeel door de proost afgedragen aan de ontvanger van het *jus notarii*, die, zoals eerder uiteengezet, de inkomsten van dit *officium* inde voor de graaf van Vlaanderen als volwaardig deel van de inkomsten van het oud domein van de graaf. Dit wordt trouwens bevestigd door diverse rekeningen van de proost zelf. In die rekeningen staat duidelijk vermeld dat de proost eigenlijk het volledige *superaratum* inde op de *magna brevia*-domeinen van Slijpe, *Vranckx ambacht* en *Standaerts ambacht* en dat hij van die totale opbrengst 1/3 afstond aan de graaf van Vlaanderen³⁷. De graaf boekte het dan vervolgens onder de inningscentrale van het *jus notarii*.

33 Zie bv. ARA RK 47510, *Verhoofding van de domeinen van de "Grote Brief" van Brugge 1459*; zie ook TYS D., *De heffing van het superaratum*.

34 ADN B 3986: f° 1r.: "Dit es 't recht vanden brieven van de notarien: ... Item derdendeel van overaerde (dit is de Middelnederlandse term voor *superaratum*) van Slipen, Franx ambocht ende Standaerts ambocht, ..."

35 ADN B 4289-4290, f° 6v.

36 ADN B 4289-4290, f° 6v.

Naast het *superaratum* diende de proost ook nog op enkele andere inkomsten die duidelijk in oorsprong afkomstig waren uit het oud domein van de graaf, een bepaalde som te betalen aan de ontvangers van het *jus notarii*. Dit blijkt vooral uit een proces uit 1459-1465, dat later uitgebreid besproken wordt (infra), waarin duidelijk werd opgesomd welke inkomsten de proost aan het *jus notarii* diende af te staan³⁸. Naast enkele inkomsten die samen met het proces zullen worden besproken en het vermelde *superaratum*, gaat het om:

- een derde van de *relevia* van de Spijker van Brugge³⁹ en
- een derde van de *relevia* op de gronden van drie domeinen van de *magna brevia* van Brugge, met name Slijpe, *Vranckx ambacht* en *Standaerts ambacht*⁴⁰.

In het *jus notarii*, zoals het vermeld stond in de "Grote Brief" van 1255, werden deze *relevia* waarschijnlijk geboekt als volgt: "*Ex releviis in domo prepositi Brugensis hoc anno 18 lb. 12 s. 2 d.*"⁴¹.

Ook deze inkomsten van het *jus notarii* tonen dus aan dat het *jus notarii* geen ambtsvergoeding voor de proost van Sint-Donaas was, maar voor een deel bestond uit oudere inkomsten van de proost uit het oud domein van de graven van Vlaanderen, die op een gegeven moment terug aan de graaf zijn toegekomen. Een laatste post die dit duidelijk maakt, is de kleine post "*Ex preconibus*", waarin 16 s. 8 d. werden geïnd⁴². Uit de latere, uitgebreidere, beschrijvingen van de inhoud van het *jus notarii* blijkt dat het hier ging om een som die betaald diende te worden door twee *ammans* of *precones*, met name die van *Franckx ambocht* en die van *Standaerts ambocht*⁴³. Deze twee

37 Zie bv. RAB, *Fonds Proostdij Sint-Donaas*, nr. 4, *Cartularium B*, f° 51r.: "... de l'overheesch de Slijpen nommé *superarato* dont Monseigneur le Duc prend le IIIe, ..., le sourplus pour le Prevost..."

38 GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, pp. 72-81, zie ook p. 45.

39 Idem, zie ook ADN B 3986, f° 1v.: "... Item al terdendeel van relieven vanden spiiker..."

40 Idem, zie ook ADN B 4289-4290, f° 6v.: "*Des reliefs des Gros Briefs en Slijpen et de maison dudit prevost de Saint-Donas a Bruges dont ledit notaire a le tiers a l'encontre dudit Prevost...*, est assavoir pour les reliefs dudit Slijpen 21 lb. 4s. 3d. 0,5, item pour les reliefs de *Vranckx ambocht* 3 lb. 4d. et des reliefs de *Standards ambocht* 5s. 4d., montent ensemble et receu par ladite lettre dudit notaire a 21 lb. 13s."

41 RAG, *Fonds oorkonden van de Graven van Vlaanderen* (inventaris Gaillard), nr. 72bis.

42 Idem.

43 ADN B 3986, f° 1v.: "... vanden ammans..."

precones of *ammans* waren waarschijnlijk de vroegere domeinbeheerders en –ontvangers van deze twee oude domeinen van de *magna brevia* van Brugge en beide functies behoorden tot het leenhof van, inderdaad, de proost van Sint-Donaas⁴⁴. Alweer blijkt dat inkomsten van het *jus notarii* wel te verbinden zijn aan de proost van Sint-Donaas, alleen gaat het niet om betalingen door de administratie van het oud domein van de graaf aan de proost, als ambtsvergoeding, maar net omgekeerd, om betalingen door de proost aan de graaf ...

Op een verklaring van deze situatie wordt verder teruggekommen bij het bespreken van de band tussen het *jus notarii* en het oud domein.

D. Een behoorlijk deel van de inkomsten van het *jus notarii* – eind 15de eeuw ongeveer de helft van de totale opbrengsten⁴⁵ - bestaat dus uit rechten afgestaan door de proost-kanselier. Deze werden reeds van in het begin aangevuld door een hele reeks kleine bedragen, geput uit de inkomsten van andere officia van het oud domein. Voor de 15de eeuw beschikken we over een aantal kwitanties, die duidelijk aantonen dat deze bedragen ook effectief door de ontvangers van de respectieve officia aan de ontvanger van het *jus notarii* dienden betaald te worden, hoewel deze betalingen eigenlijk tot zuiver boekhoudkundige operaties te herleiden waren⁴⁶. De meeste van deze betalingen komen ook reeds in de “Grote Brief” van 1187 voor, als betalingen aan de *notarius*⁴⁷. Deze *notarii*, geestelijken die onder de proost-kanselier van Sint-Donaas ressorteerden, waren vanaf de late 11de eeuw zowel actief in de centrale grafelijke administratie als in het lokaal beheer van de officia van het grafelijk domein⁴⁸, maar zij verdwijnen uit de bronnen bij het begin van de 13de eeuw. In de centra-

44 RAB, *Fonds Proosdij Sint-Donaas*, nr. 3, register 1416, f° 34r.: “*Homes feudales prepositure... (f° 39v.) tenet in feodum et homagium a prefato domino preposito Brugensis preconatu in Standaert officio ... , tenet in feodum et homagium preconatu du Vranc officio...;*” zie ook TYS D., *De heffing van het superaratum*.

45 ARA RK 7810, f° 7v.-9v.: 240 lb. parasis op totale inkomsten ten belope van 487 lb. 8s., 11d. parasis.

46 Zie ook ARA, *Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel*, dozen, 963: kwitantie van de ontvanger van het *jus notarii* Roeland van Moerkerke jegens de ontvanger van de Brugse Spijker, gedateerd 16 juli 1401.

47 VERHULST A. en GYSSELING M. (ed.), *Le compte général*, pp. 117-118, n. 2. Bv.: “Grote Brief” 1187, Spijker Ieper: “*notario 10s.*.” “Grote Brief” 1255, *jus notarii*: “*ex spicario Iprensi 10s.*.”

48 E. Strubbe maakt het onderscheid tussen “*officium-notarii*” en “*hof-notarii*”: STRUBBE E., *Egidius van Breedene (11...-1270). Grafelijk ambtenaar en stichter*

le administratie werd hun plaats in regel ingenomen door meer aan de graaf gebonden *clerici* en aan het hoofd van de officia zien we steeds meer leken verschijnen die hun ambt in leen hielden⁴⁹. De ambtsvergoedingen voor de *notarii* die in de “Grote Brief” opgetekend stonden, waren bijgevolg overbodig geworden, doch ze werden niet geschrapt. Wie deze rechten inde vooraleer ze rond 1240 in het *jus notarii* werden opgenomen, is onbekend en kan alleen op hypothetische wijze beantwoord worden.

Vermelden we tenslotte nog dat een aantal inkomsten van het *jus notarii* duidelijk van latere datum zijn en bovendien een zeer uiteenlopende ontstaansgeschiedenis kennen. Het bedrag van 50 s. dat de erfelijke ontvanger van de Spijker van Diksmuide verschuldigd was aan de ontvanger van het *jus notarii*, was in oorsprong een recht van de ontvanger van de Brugse *magna brevia* op een rente die de burggraaf van Rijsel bezat op de *magna brevia*. Vermoedelijk in het begin van de 14de eeuw, verkocht de burggraaf deze rente aan de erfelijke ontvanger van de Spijker van Diksmuide, waarna ze op diens eigen officium werd vastgelegd. Het recht dat voorheen de ontvanger van de *magna brevia* genoot, diende voortaan aan de graaf betaald te worden, via de ontvanger van het *jus notarii*⁵⁰. De betaling aan de *notarius* vermeld onder het fodermolt van Sint-Winoksbergen, werd merkwaardig genoeg pas in de 15de eeuw aan de inkomsten van het *jus notarii* toegevoegd⁵¹. En dit geldt tenslotte ook voor twee feodale vergoedingen – lansheften – voor geldlenen op de Tol van Brugge⁵².

van de abdij Spermalie. Bijdrage tot de geschiedenis van het grafelijk bestuur en van de Cisterciënser Orde in het dertiende eeuwse Vlaanderen, Brugge, 1942, (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren, 94), pp. 38-39.

49 STRUBBE E., *Egidius van Breedene*, pp. 39-46; DECLERCQ G., Kamer van de hoofdreninge, p. 173: de laatste vermelding van een *notarius* als redenaar dateert uit 1224.

50 Cf. de “Grote Brief” van 1329, editie MONIER R., *Les institutions financières du comté de Flandre du XIe siècle à 1384*, Parijs, 1948 (Bibliothèque de la société d’histoire du droit des pays flamands, picards et wallons, XIX), p. 93: “*ex magistro E. de le Berst, receptore perpetuo spicarii Dixmude pro jure receptoris magnorum brevium quod habet in XL libris quas habuit castellanus insulensis ad magna brevia, modo sunt magistri E. predicti quia emit eas contra dictum castellanum, et excambiate sunt eidem ad spicarium Dixmude sicut inferius in raciocinio ipsius spicarii apparet L s.*”

51 Nog niet in de “Grote Brief” van 1434, wel voor het eerst in de “Grote Brief” van 1451: ARA RK 7828, f° 5r.

52 ARA RK 7810, f° 9r., reneghelle 1482: *D’un fust de lance que Bernardin Breideil*

De band tussen het *jus notarii* en het oud domein van de graaf van Vlaanderen

Samen met de blijkbaar onjuiste interpretatie van het *jus notarii* als ambtsvergoeding voor de proost van Sint-Donaas, dacht men dat het *jus notarii* voor het grootste deel was samengesteld uit betalingen die “in 1187 en 1239 nog verspreid waren over de “Grote Brief”⁵³. Dit is alleen het geval voor enkele kleinere inkomsten van het *jus notarii*, met name de eerder besproken betalingen aan diverse *notarii* van evenveel *officia* die tegen 1240 overbodig waren geworden (supra)⁵⁴.

Vele andere betalingen aan het *jus notarii*, en niet van de minste, werden in de “Grote Brief” van 1187 niet vermeld. Een mooi voorbeeld is de betaling van de “*avene de Isendic*”. In 1255 werd onder het *jus notarii* “410 h. magne mesure ville Brugensis...” opgenomen⁵⁵. Voor deze 410 halster haver uit IJzendijke werden 87 lb. 5 s. en 6 d. geïnd, waarvan 20 lb. en 10 s. werden “teruggestort (*redditur*) aan de *magna brevia* van Brugge, zodat in het *jus notarii* uit deze inkomsten 66 lb. 12 s. en 6 d. overbleven⁵⁶. De sommen die aldus geboekt werden in de *magna brevia* veranderden in de daaropvolgende jaren niet meer: de opbrengsten van de 410 h haver uit IJzendijke bleven vastgesteld op 20 lb. en 10 s.⁵⁷. Opvallend genoeg werden in de “Grote Brieven” van 1187 en 1239, de laatste bekende “Grote Brief” voor het ontstaan van het *jus notarii*, onder de *magna brevia* voor het haver van IJzendijke sommen geboekt die niet zo veel afweken van de som die hiervoor werd geïnd in 1255 en daarna. In 1239 bracht 410 halster haver uit IJzendijke 24 lb. 15 s. op⁵⁸. In 1187 inde de *precone* van het domein te *Ysendic* voor 695 halster haver 34

doit par an a la Renenghe a cause d'un fiez de 100 lb. paris par an qu'il a sur le tonlieu de Bruges tenu de mon dit seigneur a cause de son bourg de Bruges”. Idem voor Clais d'Aertricke.

53 DE HEMPTINNE T., De grafelijke kanselarij, p. 85, n. 7.

54 Voor een opsomming hiervan, zie VERHULST A. en GYSSELING M. (ed.), *Le compte général*, p. 117, n. 2.

55 De afkorting h. kan zowel ‘halster’ als ‘hodus’ (hoed) betekenen. Zie VERHULST A. en GYSSELING M. (ed.), *Le compte général*, p. 172.

56 RAG, *Fonds oorkonden van de Graven van Vlaanderen* (inventaris Gaillard), nr. 72bis.

57 Zie bv. de vermelding van deze som in de “Grote Brief” van 1295 (ADN B 3673, f° 30r.) en de vermelding ervan in de *Renenghelle* van 1474-1475 (ADN B 4289-4290, f° 6v.).

58 ADN B 3673, f° 28r.

lb. en 15 s.⁵⁹. De hoeveelheid haver die hier werd genoteerd in de "Grote Brieven" lijkt dus op het einde van de 12de eeuw nog variabel geweest te zijn, om ten laatste in 1239 herleid te worden tot een verstarde, waarschijnlijk theoretische notering van 410 halster. In 1239 wijkt de opbrengst hiervan, wat de *magna brevia* betreft, nauwelijks af van de al even verstarde som van 20 lb. en 10 s. die voor deze hoeveelheid haver werden geïnd vanaf 1255. In 1187 werd iets meer geïnd, maar dit is te verklaren door de grotere hoeveelheid haver die dat jaar werd geïnd. In elk geval zijn deze sommen die in 1187 en 1239 voor het IJzendijkse haver werden genoteerd niet te vergelijken met de som die ervoor werd geïnd onder het *jus notarii* in 1255 (87 lb. 2 s. en 6 d.). Zoals we eerder zagen, lijkt deze laatste som de volledige opbrengst voor de 410 halster haver geweest te zijn en werd van deze volledige opbrengst een deel afgehouden dat uiteindelijk werd geboekt onder de *magna brevia*. Aangezien de geldsommen die voor de 410 halster haver werden geboekt onder de *magna brevia*, in 1187 en 1239 niet zoveel afwijken van de som van het uit het *jus notarii* naar de *magna brevia* overgehevelde deel uit 1255, is het niet onwaarschijnlijk dat in 1187 en 1239 net als in 1255 en daarna slechts een deel van de totale opbrengst van het haver uit het domein te IJzendijke werd geïnd onder de *magna brevia* van Brugge. Dit impliceert meteen dat het restant vóór het ontstaan van het *jus notarii* niet in de "Grote Brieven" en vermoedelijk ook niet door de graaf werd geïnd. Het is blijkbaar pas met het ontstaan van het *jus notarii* dat de volledige opbrengst uit IJzendijke weer aan de graaf toekwam. We komen later terug op wat dit impliceert voor de betekenis van het *jus notarii*.

Een vergelijkbare situatie lijkt zich voorgedaan te hebben met de inkomsten uit de *magna brevia*-domeinen te Slijpe, *Vranckx ambacht* en *Standaerts ambacht*. Zoals we eerder zagen, inde de proost van Sint-Donaas op deze drie domeinen de volledige som van de extra grondlast van het *superaratum* en de *relevia* en was hij voor elk van de drie domeinen de leenheer van het ambt van *precone* of *amman* van deze domeinen. Het is niet duidelijk wanneer deze situatie juist ontstaan is. In de "Grote Brief" van 1187 is in elk geval niets terug te vinden van het innen van het *superaratum* op de drie genoemde *magna*

59 VERHULST A. en GYSSELING M., (ed.), *Le compte général*, p. 177.

brevia-domeinen door de proost, noch van het recupereren van één derde van deze inkomsten door de graaf. Dit doet vermoeden dat het *superaratum* op deze drie domeinen waarschijnlijk al enige tijd voor 1187 niet meer tot de geregelde inkomsten van het oud domein van de graaf behoorde en het ergens in de 12de eeuw afgestaan was aan de proost van Sint-Donaas. Meer dan waarschijnlijk werden deze inkomsten en rechten op deze drie domeinen van de *magna brevia*, die samen zowat de kern van deze inningscentrale vormden⁶⁰, rond 1170 door de graaf afgestaan aan de proost als ambtsvergoeding voor het vervullen van de functie van hoofd van de *Redeninge* (supra)⁶¹. Of toen ook al één derde van het *superaratum* en van de *relevia* op deze drie domeinen aan de graaf dienden teruggestort te worden, zoals in het *jus notarii* van 1255, lijkt weinig waarschijnlijk, aangezien ze voor 1255 niet in de “Grote Brieven” van de graaf lijken voor te komen⁶². Met andere woorden waren ook deze inkomsten van het *jus notarii* niet afkomstig van de “Grote Brief”, maar ging het, net als in het geval van IJzendijke, om een 12de-eeuwse “uitgave” die door de grafelijke administratie in 1255 werd gerecupereerd als “inkomst”, zij het niet onder de *magna brevia* van Brugge, maar onder de nieuwe post van het *jus notarii*. In tegenstelling tot de situatie in IJzendijke werden niet de volledige afgestane rechten gerecupereerd maar slechts één derde ervan.

Op basis van deze voorlopige onderzoeksresultaten lijken we dus te kunnen stellen dat het *jus notarii* bestond uit een verzameling van diverse inkomsten uit het oud domein, die in de 12de eeuw waren uitgegeven in het kader van het beheer van het oud domein en die rond

60 Idem: de domeinen uit Slijpe en Testerep (zijnde *Vrancxks ambacht* en *Standaerts ambacht*) leverden alles tesamen rond de 750 lb. op, op een totaalopbrengst van ongeveer 1170 lb. voor de hele *magna brevia*. Dit is ongeveer 65%.

61 De inkomsten die de proost inde uit het oud domein bij wijze van ambtsvergoeding zijn terug te vinden in zowel de rekeningen van de proost van Sint-Donaas (zie voetnoot 23) en in het leenhof van de proost, waarin nog meer rechten op de drie genoemde domeinen van de *magna brevia* staan opgesomd (RAB, *Fonds Proosdij Sint-Donaas*, nr. 3, register 1416 en nr. 61, leenregister. Zie ook GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coutumes des Pays*, I, pp. 72-108.

62 VERHULST A. en GYSSELING M. (ed.), *Le compte général*, p. 177: de “Grote Brief” van 1187 vermeldt slechts 6 lb. *ex superarato* in de rubriek van de *magna brevia*, doch dit bedrag is te gering om geïdentificeerd te kunnen worden met de *superaratum*-inkomsten in het *jus notarii*.

1240 weer werden gerecupereerd door de graaf. De omstandigheden waarbinnen deze wijziging zich voltrok vragen echter nadere uitleg.

De context van het ontstaan van het *jus notarii*

We zagen dat het ontstaan van het *jus notarii* moet gesitueerd worden tussen 1239 en februari 1245, dus tijdens de laatste jaren van de regering van gravin Johanna van Constantinopel (1205-1244). Teneinde een beter inzicht te krijgen in de ontstaanspolitiek, overlopen we kort enkele kenmerken van de grafelijke politiek en administratie tijdens de regering van Johanna:

- Tijdens het kanselierschap van Willem de Capella (1206-1231), brak een hevig dispuut uit tussen de gravin en haar kanselier⁶³. Het conflict was tweeledig en betrof enerzijds de financiële en juridische situatie van de *hospites* van graaf en kanselier op elkaars domeinen en anderzijds de controle over het grafelijk zegel. Sinds de 2de helft van de 11de eeuw zag de Vlaamse graaf af van elke financiële en juridische tussenkomst in de domeinen van de proost-kanselier. Maar wanneer begin 13de eeuw een emigratiestroom van de grafelijke domeinen naar de heerlijkheid van de proost-kanselier op gang kwam, zag Johanna zich genoodzaakt in te grijpen. Reeds in 1219 werd een voorlopige schikking getroffen maar een definitief akkoord liet lang op zich wachten. Op 12 september 1231 werd het geschil aan het oordeel van de gravin en de proost van Sint-Omaars overgelaten, die op 9 december 1232, na de dood van Willem de Capella, een uitspraak deden⁶⁴. In tegenstelling tot het akkoord van 1219 waarin sprake was van een financiële compensatie van 600 lb. die de proost diende te betalen⁶⁵,

63 Voor wat volgt, zie hoofdzakelijk: LUYKX T., Etude sur les chanceliers de Flandre pendant le règne de Jeanne de Constantinople (1205-1244), in: *Revue du Nord*, XXVIII, 112, pp. 247-266; STRUBBE E., *Egidius van Breedene*, pp. 46-55, met de belangrijke correctie betreffende de identiteit van de kanselier door DE HEMPTINNE T., De grafelijke kanselarij, pp. 82-83 en noot 4.

64 GILLIODTS-VAN SEVEREN L. *Coûtumes des Pays*, II, pp. 50-54, nr. 6.

65 GILLIODTS-VAN SEVEREN L. *Coûtumes des Pays*, I, pp. 32-33, nr. 14: oorkonde Johanna, dd. 17 januari 1219: "*notum fieri volo quod... Willelmus, Brugensis prepositus ac Flandrie cancellarius, mihi servivit et consilio meo de sexcentis libris pro hospitibus suis de Cancercillaria...*".

beperkte de uitspraak van 1232 zich tot de juridische aspecten van de zaak, namelijk onder welke voorwaarden grafelijke *hospites* zich mochten vestigen in een heerlijkheid van de proost en hoe de rechtspraak diende te gebeuren. Bovendien werd een commissie van drie personen in het leven geroepen die diende uit te maken wie zich in de voorbije tien jaar al dan niet wederrechtelijk in de heerlijkheid van de proost gesetteld had.

Een tweede geschilpunt betrof dus de controle over het grafelijk zegel. Met het aantreden van proost-kanselier Geraard van de Elzas in 1183 verdween de vroegere functie van *sigillarius* en was het de proost-kanselier zelf die als zegelbewaarder optrad⁶⁶. Door het absentisme van proost Willem de Capella, werd de kanselarijactiviteit dermate gehinderd, dat het zegel hem door gravin Johanna ontnomen werd, een eerste maal in 1220 en opnieuw in 1226, waarbij het zegel werd toevertrouwd aan een grafelijke *clericus*, Wouter van Kortrijk. Weerom komt men tijdens het leven van proost Willem de Capella niet tot een meer definitieve regeling. Op 3 augustus 1233, en opnieuw op 1 juni 1241 erkende gravin Johanna het theoretische recht van de kanselier om het zegel te bewaren, maar bepaalde ze ook dat hij, indien hij niet persoonlijk aan het hof aanwezig kon zijn, het zegel diende af te staan aan een derde persoon⁶⁷. De kanselier bleef ook steeds alle inkomsten verbonden aan het zegelrecht genieten⁶⁸.

- Tot de bevoegdheden van de proost-kanselier, behoorde sinds de befaamde oorkonde van graaf Robrecht II voor het Sint-Donaaskapittel van 31 oktober 1089, ook de leiding over de financiële administratie van het graafschap. Daartoe beschikte hij over een personeelskader van niet-gespecialiseerde *notarii*, *capellani* en *clerici*⁶⁹. Ook deze financiële organisatie zal in de 13de eeuw grondige wijzigin-

66 DE HEMPTINNE T. en VANDERMAESEN M., De ambtenaren, p. 182.

67 REUSENS E., Les chancelleries inférieures en Belgique depuis leur origine jusqu'au commencement du XIIIe siècle, in: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, 2e série, 10, pp. 116-118; GILLIODTS-VAN SEVEREN L. *Coûtumes des Pays*, I, p. 37.

68 Zie ook een lijst van zijn inkomsten "ad dominium cancellarie spectantes" vermoedelijk daterend uit het einde van de 13de eeuw: Parijs, Bibliothèque Nationale, Nouvelles Acquisitions françaises, 7385, f° 4r.: "Item debet idem prepositus habere portationem sigilli et totum emolumentum".

69 VERCAUTEREN F. (ed.), *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Brussel, 1938, p. 30.

gen ondergaan, waarbij we al wezen op de vervanging van de *notarii* door *clerici* en leenmannen. Aan één grafelijke *clericus* in het bijzonder zullen steeds meer en belangrijker taken in het financieel beheer worden toevertrouwd en uit diens functies zal uiteindelijk rond het midden van de 13de eeuw het ambt van algemeen ontvanger van Vlaanderen ontstaan. Door Th. Luykx en E. Kittell wordt aangenomen dat de eigenlijke creatie van deze functie pas in 1262 plaatsvond, met het aantreden van Filips van Broekburg⁷⁰. Meer recent werden door G. Declercq echter nieuwe argumenten aangevoerd om de oudere these van onder meer R. Monier, F.L. Ganshof en E.I. Strubbe te verdedigen dat het algemeen ontvangerschap werd gecreëerd naar aanleiding van een algemene financiële reorganisatie kort na 1240, waardoor niet Filips van Broekburg, maar wel Egidius van Bredene als eerste algemeen ontvanger bestempeld kan worden. Hij steunt zich daarbij onder meer op de creatie van het *jus notarii*, het opduiken van de termen *receptor generalis* en *venenghelle* (respectievelijk in 1245 en 1249) en het optreden van éénzelfde persoon, die niet de proost-kanselier was, voor de vereffening van de baljuwsrekeningen en de controle op het oude domein vóór 1262⁷¹. Deze nieuwe ambtenaar, volledig ondergeschikt aan het grafelijk gezag door wie hij ten allen tijde aan de kant kon worden geschoven, zal voortaan alle grafelijke inkomsten centraliseren, als hiërarchisch hoofd van lokale ontvangers en baljuws optreden, én ook de praktische verantwoordelijkheid voor de Redeninge van de proost-kanselier overnemen, evenwel zonder dat deze laatste zijn voorzitterschap van deze vergadering diende op te geven⁷².

- Het verlies aan inhoud van het proost-kanselierschap was géén op zichzelf staand feit. Na de 12de eeuw was de bloeiperiode van de oude feodale hofambtenaren duidelijk voorbij: zij lieten zich niet

70 KITTELL E., *From ad hoc to routine. A case study in medieval bureaucracy*, Philadelphia (University of Pennsylvania Press. Middle Ages Series), 1991, pp. 63-89. Zie ook een recente synthese: AUGUSTIJN B., *Ontvanger-generaal van Vlaanderen (1245-1795)*, in: PREVENIER W. EN AUGUSTIJN B. (eds.), *De Gewestelijke en Lokale Overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997, p. 188 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Studia 72).

71 DECLERCQ G., *Kamer van de hoofdredeninge*, p. 174 en noot 2.

72 Voor de bevoegdheden van de eerste algemeen ontvangers: AUGUSTIJN B., *Ontvanger-generaal*, pp. 188-190; DECLERCQ G., *Kamer van de hoofdredeninge*, p. 173, pp. 178-179; KITTELL E., *From ad hoc*, pp. 20-34; LUYKX T., *De grafelijke en financiële bestuursinstellingen*, pp. 66-89.

meer in met de dagelijkse organisatie van het hofleven en zijn uiteindelijk verworpen tot niet meer dan titels waaraan nog bepaalde materiële en andere prerogatieven verbonden waren. Ook het proost-kanselierschap behoorde tot deze oude feodale ambten, en onderging dan ook dezelfde evolutie⁷³. Veel hing echter af van de persoon van de proost-kanselier. Veel meer dan vandaag bepaalde in het Ancien Régime de persoon de functie, en niet omgekeerd⁷⁴! Proost-kanselier Geraard van de Elzas (1177-1206) slaagde er als laatste in een zeer invloedrijke positie aan het hof en in de administratie op te bouwen. Van zijn opvolger Willem de Capella (1206-1231) zagen we dat de relatie met gravin Johanna allesbehalve uitstekend was, en dat de proost zich nog nauwelijks aan het hof vertoonde. Met een aanstelling van een nieuwe proost, Franco van Maldegem (1231-1240) verbeterde de verstandhouding met de gravin aanzienlijk, en konden de heikele geschilpunten uit het verleden opgelost worden. In tegenstelling tot proost Franco die wel veelvuldig in de omgeving van de gravin vertoefde, verbleef diens opvolger Filips van Savoye (1241-1250), broer van graaf Thomas, meestal in het buitenland, onder meer wegens zijn verplichtingen als bisschop van Valence (vanaf 1242) en aartsbisschop-elect van Lyon (vanaf 1245/1246)⁷⁵. In de jaren 1230-1250 was de tijd rijp voor een herziening van de verhoudingen tussen graaf en kanselier, waarbij dankzij de toegenomen greep van de graven op het kanselierschap, de wederzijdse rechten en plichten geregeld konden worden op een voor het grafelijk gezag voordelige

73 Voor wat volgt: LUYKX T., *Etude sur les chanceliers*, pp. 241-266; DE HEMPTINNE T., *De grafelijke kanselarij*, pp. 82-83; DE HEMPTINNE T. en VANDERMAESEN M., *De ambtenaren*, pp. 184-186. Alleen proost Ottobone van Caretto zal in de jaren 1322-1323 opnieuw een politieke rol van formaat spelen, als ruwaard van Vlaanderen voor graaf Lodewijk van Nevers.

74 Zie ook BULST N., *La recherche prosopographique récente en Allemagne (1250-1650). Essai d'un bilan*, in: AUTRAND F. (ed.), *Prosopographie et genèse de l'état moderne. Actes de la table ronde organisée par le Centre National de la Recherche scientifique et l'Ecole Normale Supérieure de jeunes filles, Paris, 22-23 octobre 1984*, Parijs, 1986, p. 46 (Collection de l'Ecole Normale Supérieure de jeunes filles, nr. 30): "... un temps où tout dépend des personnes et où le poids du cadre institutionnel, administratif et juridique n'a pas encore gagné sa force prédominante...".

75 GAMS P., *Series Episcoporum ecclesiae catholicae quotquot innotuerunt a beato Petro apostolo*, Leipzig, 1931, p. 571, 648; VON ISENBURG W.K., *Stammtafeln zur Geschichte der Europäischen Staaten. Band II: die ausserdeutschen Staaten*, Marburg, 1960, tabel 110: in 1267 resigneerde hij zijn kerkelijke functies, huwde met Alix, dochter van graaf Otto II van Bourgondië en één jaar later volgde hij zijn broer Peter II op als graaf van Savoye.

manier, zonder dat de proost-kanselier evenwel formeel afstand diende te doen van zijn bevoegdheden.

- Een belangrijke impuls voor de vernieuwing van de grafelijke administratie en het naar voren treden van een nieuw soort grafelijke ambtenaren, ging uit van de financiële situatie waarin gravin Johanna en later ook haar zus Margareta zich bevonden. Onder meer voor de financiering van het losgeld van graaf Ferrand, gevangen genomen door de Franse koning na de slag bij Bouvines, diende gravin Johanna haar eigen inkomstenbronnen zwaar te belasten en ook aanzienlijke geldleningen aan te gaan, in hoofdzaak bij Atrechtse en Italiaanse financiers. Th. Luykx heeft berekend dat gravin Margareta bij haar troonsopvolging in Vlaanderen in 1244 financiële verplichtingen ten belope van het enorme bedrag van 164.000 pond parisis op zich diende te nemen⁷⁶. Bovendien schat hij de totale kosten voor de strijd tegen de Avesnes in het eerste decennium van Margareta's regering op om en bij de 500.000 pond⁷⁷. Het is dan ook begrijpelijk dat in het tweede en derde kwart van de 13de eeuw, het zoeken naar nieuwe inkomsten en het optimaliseren van de bestaande geldmiddelen een absolute prioriteit was voor de Vlaamse graven. Hun financiële redding vonden zij vooral in de uitbreiding van het tolstelsel, de groot-schalige verkoop van grafelijke (moer-)gronden, de beden van de steden en het aangaan van leningen⁷⁸.

De verdere evolutie van het *jus notarii* tot 1500

Formeel was het *jus notarii* vanaf zijn ontstaan een apart officium dat deel uitmaakte van het systeem van de Spijkers en Brieven zoals vastgelegd in de "Grote Brief". Dat het *jus notarii* in het midden van de 13de eeuw en in tegenstelling tot de andere nieuwe inkomsten van

76 LUYKX T., *De grafelijke en financiële bestuursinstellingen*, pp. 96-98: 60.000 lb. schulden, 30.000 lb. testamentaire verplichtingen, een lijfrente van 10.000 lb. voor Thomas van Savoie, weduwnaar van gravin Johanna, in 1257 gedeeltelijk afgekocht tegen 48.000 lb. parisis en een *relevium* voor Kroon-Vlaanderen van 26.000 lb. parisis.

77 Idem, p. 120.

78 Idem, pp. 184-269.

de Vlaamse graaf nog werd geïntegreerd in een op dat ogenblik reeds dermate versteend beheerssysteem, kan enkel worden verklaard door het feit dat de inkomsten die het bevat onlosmakelijk verbonden zijn met het beheer van het oud domein van de graaf. Toch zouden de

Ontvanger	Begindatum ⁷⁹	Bron	Einddatum	Bron	Opmerkingen
Ricouard Standart	VII 1296	ARA R 266	VII 1309	ARA R 271	
Gillis van Hertsberghe	VII 1311	ARA R272	VII 1315	ARA R 273	
Lambert Berton	VII 1316	ARA R 274	VII 1317	ARA R 269	In 1317 rekening ingediend door George Berton in naam van de weduwe van Lambert
George Berton	VII 1321	ARA R 277	VII 1351	ARA R 282	In 1321 rekening ingediend door Vane Guy in zijn naam In 1351 door Jan van Lo
Hughe de le Haye	VII 1374	ARA RK 47060, f ^o 1v	VII 1400	ADN B 4082, f ^o 2v	
Roeland van Moerkerke	16 VII 1401	ARA kwitanties RK Rijsel, dozen, 963	VII 1413	ARA RK 2704, f ^o 4v.	
Guy de Boeye	VII 1417	ADN B 4190	VII 1434	ARA RK 7827, f ^o 5r.	
Fierabras Boids	VII 1441	ADN B 4089, f ^o 3v.	1 VII 1443	ARA kwitanties, RK Rijsel, dozen, 963	
Ghislin Vlieghe	VII 1450	ADN B 4101, f ^o 3v	VII 1479	ADN B 4122, f ^o 2v	
Mathieu de l'Espine	VII 1481	ARA kwitanties RK Rijsel, dozen, 963	VII 1502	ADN b 4126, f ^o 5v	

79 Begindata zijn *termini ante quem*, einddata *termini post quem*. Meestal vermelden de bronnen slechts de afrekening op de jaarlijkse Redening, die in de late Middeleeuwen in regel begonnen op de zondag na het octaaf van het feest van Sint-Pieter en Paulus op 29 juni en dus hoofdzakelijk in de maand juli plaatsvond: VAN ROMPAEY J., *Het grafelijke baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Boergondische periode*, Brussel, 1967 (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten. Klasse der Letteren, 62), p. 322.

recentere creatie en verschillende finaliteit van het *jus notarii*, dit officium en zijn ontvanger ook in latere eeuwen steeds een aparte status binnen het beheer van het oude domein bezorgen. Voor de periode tot 1500 konden volgende ontvangers geïdentificeerd worden:

Tot de eerste helft van de 14de eeuw kende het *jus notarii* eigenlijk geen afzonderlijke ontvanger, maar werd het beheerd door de grafelijke ontvanger van de Brugse *magna brevia*. Deze ontvanger stelde twee afzonderlijke rekeningen op, maar de saldi werden wel opgeteld⁸⁰. Als ontvanger van het *jus notarii* ontving hij niet alleen inkomsten uit het Proostse, maar controleerde hij ook de militaire bijstand die proost-kanselier aan de graaf verschuldigd was: zowel Ricouart Standart als Gillis van Herstberghe brengen kosten in rekening om de inwoners van de heerlijkheid te mobiliseren voor het grafelijk leger⁸¹.

Reeds in de 13de eeuw werden op de inkomsten van het *jus notarii* uitgaven geassigneerd voor het schrijven van de "Grote Brief" en de *renenghelles* en dit bleef zo in de 14de en 15de eeuw⁸². Was de ontvanger van het *jus notarii* ook verantwoordelijk voor de materiële redactie van deze documenten? Er zijn argumenten die in die richting lijken te wijzen. Zo is er een opvallende constante in de loopbaan van de 15de-eeuwse ontvangers van dit recht: het gaat stevast om hertogelijke secretarissen, klerken of griffiers. Zowel Roeland van Moerkerke, Guy de Boeye, Fierabras Boids en Guiselin Vlieghe waren secretaris van de hertog. Boids, Vlieghe en de l'Espine waren tevens verbonden aan de Rijksse Rekenkamer, eerst als klerk en vervolgens als auditeur. Boids en de l'Espine slaagden er later in een benoeming als gewoon rekenmeester in de wacht te slepen. Van Moerkerke en de Boeye waren griffiers van de Raad van Vlaanderen⁸³. Deze constatacie

80 Bv. ARA R 266, renenghelle 1296: een gezamenlijk saldo van 518 lb. 16s. en 0,5d. wordt betaald aan de algemeen ontvanger.

81 ARA R 274, renenghelle 1316: "*Et est assavoir que Gillon de Herteberghe demande pour les gens le prevost mener ens l'ost devant Lille en l'an mil CCC et quatorze pour despens 22 lb. 4s. 4d. gros demi pour douze deniers Encores est assavoir que messire Richozars Standarz demande a avoir pour mener les gens de le chancelier de Flandres en l'ost du tempz que Messires de Flandres fu en prison 150 lb. forz.*"

82 ARA R 266: renenghelle 1296: "*Item donné pour les bries de le Renenghe escrire 6 lb.*" ; ARA RK 7807, renenghelle 1420: "*Item pour escrire les groz briefz et livrer le parchemin d'iceulx et aussi escrire les deux livres des deux renenghelles cest an 24 lb.*"

83 Gegevens uit de prosopografische databank van drs. J. Dumolyn, versie 11/99 met

is des te verwonderlijker als je weet dat grafelijke en hertogelijke secretarissen relatief zelden actief waren in het beheer van het grafelijk domein in het algemeen en van het oude domein in het bijzonder⁸⁴. Voor het personeel van de Rekenkamer was de functie van ontvanger van het *jus notarii* dan weer één van de weinige rekenplichtige ambten die zij mochten uitoefenen⁸⁵.

Misschien past ook Hughe de le Haye, de ontvanger van het laatste kwart van de 14de eeuw, nog in dit profiel, maar dan moet hij wel geïdentificeerd kunnen worden met de Hughe de la Haghe die in 1353 wordt vermeld als apostolisch en keizerlijk notaris en ook optrad in dienst van of in samenwerking met de algemeen ontvanger van Vlaanderen⁸⁶. Zijn voorgangers zijn echter, zoals we zagen, de ontvangers van de *magna brevia*, en voor zover we kunnen nagaan, helemaal geen secretarissen of klerken⁸⁷. Waarom raakte deze gewoonte dan ingeburgerd vanaf de tweede helft van de 14de eeuw? Het lijkt ons niet onmogelijk dat vooral de "benaming" *jus notarii* hiervoor verantwoordelijk is geweest: 150 jaar na het verdwijnen van de eigenlijke grafelijke *notarii*, leek het wellicht zeer aannemelijk dat het beheer van dit *droit du notaire* waarvan men de precieze oorsprong niet meer kon achterhalen, werd toevertrouwd aan mensen uit de vorstelijke administratie die notarieel werk verrichtten. Het doortrekken van deze logica leidde in de 15de eeuw trouwens tot het gebruik van de

betrekking tot de hogere functionarissen van Filips de Goede en Karel de Stoute in het graafschap Vlaanderen (Van Moerkerke, de Boeye, Boids). Wij danken onze collega oprecht voor het welwillend terbeschikking stellen van deze gegevens; JEAN M., *La Chambre des Comptes de Lille (1477-1667). L'institution et les hommes*, Parijs, 1992 (Mémoires et documents de l'École des Chartes, 36), pp. 323, 353-354 (Vlieghe, de l'Espine).

- 84 Zie ook SOENS T., *Rentmeesters, tollenaars en de anderen. Een onderzoek naar de beheerders van het grafelijk domein in Vlaanderen (1372-1404)*, Gent, 1999, onuitgegeven licentiaatsverhandeling RUG (promotor prof. dr. M. Boone), deel II, pp. 244-252; COCKSHAW P., *Le personnel de la chancellerie de Bourgogne-Flandre sous les Ducs de Bourgogne de la Maison de Valois (1384-1477)*, Kortrijk-Heule, 1982 (Standen en Landen LXXIX), pp. 141-142, 193-202.
- 85 JEAN M., *La Chambre des Comptes de Lille*, p. 78. Oorzaak van de beperkingen terzake is het evidente gevaar voor belangenvermenging.
- 86 DE LIMBURG-STIRUM T., *Cartulaire de Louis de Male, comte de Flandre. Decreten van de grave Lodewijck van Vlaenderen 1348 à 1358*, Brugge, 1901, volume I, p. 447 nr. 497, p. 451 nr. 502; volume II, p. 426 nr. 1348.
- 87 Gillis van Hertsberge was een voormalig algemeen ontvanger van Vlaanderen; KITTELL E., *From ad hoc*, p. 210. Ricouard Standard was ridder: ARA R 266, reneghelle 1296.

term *notaire* voor de ontvanger van het *jus notarii*⁸⁸. Zo zorgde men ervoor dat de term *jus notarii* weer een zinvolle betekenis kreeg: het recht beheerd door de *notarius*. Het is zelfs niet uitgesloten dat deze in se “foutieve” interpretatie van de benaming reeds aan de basis lag van het assigneren van uitgaven voor de redactie van de “Grote Brief” en de *renenghelles* op het *jus notarii*.

Met de creatie van het *jus notarii* werd een situatie geschapen waarbij de proost van Sint-Donaas jaarlijks een niet onaanzienlijk deel van de inkomsten die hij uit zijn heerlijkheid betrok diende af te staan aan de graven van Vlaanderen, later hertogen van Bourgondië. Het welslagen van deze overeenkomst was duidelijk afhankelijk van de wederzijdse bereidwilligheid van zowel de proost als de graaf en hun beider administraties. Steunend op de bulle van paus Honorius III uit 1220, waarin de verkiezing van de proost van Sint-Donaas onderworpen werd aan de grafelijke goedkeuring⁸⁹, zijn de graven erin geslaagd een hele reeks familieleden en beschermelingen als proost te installeren, wat alleszins een goede relatie met het grafelijk gezag bevorderde. Toch was dit geen garantie voor het uitblijven van conflicten. In de jaren 1460-1464 werden de inkomsten van het *jus notarii* zelfs de inzet van een politiek spel op het hoogste niveau, waarbij zelfs koning Lodewijk XI van Frankrijk betrokken werd.

Proost van Sint-Donaas was sinds 1456 *Gijsbrecht van Brederode*, die deze waardigheid verworven had in ruil voor de – gedwongen – afstand van zijn afspraken op het bisdom Doornik ten voordele van David van Bourgondië, bastaardzoon van hertog Filips de Goede en voorheen eveneens proost van Sint-Donaas⁹⁰. Het spreekt vanzelf dat er Gijsbrecht, die als telg van een voorname familie met sterke “Hoekse” sympathieën de Bourgondische zaak sowieso nooit een warm hart had toegedragen, weinig gelegen was aan het nakomen van de verplichtingen van het *jus notarii* jegens hertog Filips. En toen *Jehan Barbezaen*, baljuw van de proost van Sint-Donaas, vanaf 1459 weigerde om het correcte aandeel van de hertog in de inkomsten van

88 ARA RK 7810, renenghelle 1482, f° 7v.: “*Mathieu de l’Espine, notaire et receveur de la notairie de Flandres pour Monseigneur le duc d’Oostrice et de Bourgoingne*”, GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, p. 72: “*Ghiselin Vlieghe... notaire et receveur de la notairie de Flandres*”.

89 DE HEMPTINNE T., De grafelijke kanselarij, p. 83.

90 BLOCKMANS W. en PREVENIER W., *The promised lands. The Low Countries under Burgundian Rule, 1369-1530*, Philadelphia, 1999, p. 111.

de proost te betalen aan de ontvanger van het *jus notarii*, dan mogen we daar ongetwijfeld de hand van proost Gijsbrecht van Brederode zelf in zien. De ontvanger van het *jus notarii*, *Guislain Vlieghe*, tevens auditeur van de Rijselse Rekenkamer, werd in deze zaak bijgetreden door de procureur-generaal van Vlaanderen, die voor de Rekenkamer in Rijsel de arrestatie vroeg en kreeg van Barbezaen. Diens opdrachtgever, proost van Brederode, legde zich echter niet bij deze gang van zaken neer, maar wendde zich rechtstreeks tot koning Lodewijk XI van Frankrijk, die op 29 januari 1463⁹¹ beval de proost in zijn rechten te herstellen en bij tegenspraak preventie inriep en het proces naar zich toetrok, waarbij de verweerders – de hertogelijke functionarissen – gedaagd werden voor de baljuw van Doornik of diens plaatsvervanger, als meest nabije koninklijke rechter⁹². Door de juristen van de Franse koning werd het bij preventie behandelen van een “*cas de nouvelleté*” tot de “*cas royaux*” gerekend en was Lodewijk XI dus gerechtigd de zaak naar zich toe te trekken⁹³.

Toch kan ons inziens deze zaak niet losgekoppeld worden van haar politieke context: hoewel begin 1463 Lodewijk XI de inmiddels 67-jarige hertog Filips de Goede nog niet al te zeer tegen zich in het harnas wou jagen – in de herfst van datzelfde jaar zou nog het voor Lodewijk belangrijke akkoord over de restitutie van de Somme-steden getekend worden – werkte hij wel actief verder aan de uitbouw van een pro-Franse factie in de Bourgondische gebieden, en zijn bereidwilligheid om gehoor te geven aan de klachten van proost Gijsbrecht van Brederode moet dan ook in dit licht gezien worden⁹⁴. Of dit proces ook effectief voor de baljuw van Doornik verschenen is, hebben we niet kunnen achterhalen⁹⁵. Het uiteindelijk proces werd afgehan-

91 Mandement Lodewijk XI aan de eerste deurwaarder van het parlement of de aangeduide sergeant, gedateerd 29 januari 1463 (n.s.), uitgegeven: GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, pp. 70-72.

92 GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, p. 71: “*et, en cas de debat ou opposition, ledict debat et chose contencieuse prinse et mise en nostre main comme souveraine ... attendu que des cas de nouvelleté par prevencion la cognoissance appartient a noz juges et officiers ... adjourne les opposans ou faisant ledict debat a certain et competent jour pardevant nostre bailli de Tournay ou son lieutenant... pour ce qui est nostre plus prouchain juge desdictes parties et choses contencieuses...*”

93 AUBERT F., *Le parlement de Paris de Philippe le Bel à Charles VII (1314-1422). Sa compétence, ses attributions*, Genève, 1977, pp. 13-14.

94 Zie ook BLOCKMANS W. en PREVENIER W., *The promised lands*, pp. 114-116.

95 De archieven van het baljuwschap Doornik werden haast volledig vernietigd bij de brand van het archief van Bergen in 1940; *Les Archives de l'État dans les Provinces*:

deld voor de Rekenkamer in Rijsel, maar in het daar op 23 oktober 1464 uitgesproken appointment, wordt geen melding meer gemaakt van de juridische tussenkomst van de Franse koning of zijn functionarissen⁹⁶.

Aan de hand van dit appointment, met uitvoerige beschrijving van de zeer lange procedure die eraan voorafging, en van het requisitoir van de procureur-generaal⁹⁷, kunnen we de voornaamste geschilpunten ontwaren. Barbezaen ontkende nooit dat hij in naam van de proost de traditionele rechten van het *jus notarii* diende te betalen⁹⁸. Wel voerde hij aan dat hij de voorbije jaren geen boetes, bastaardgoederen en andere *forfaitures* ontvangen had, en dat het jaarlijks verschuldigde bedrag voor het derde deel van het *overharde*, slechts 47 lb. 3 s. parisis bedroeg, terwijl de procureur en de ontvanger van het *jus notarii* steunend op de "Grote Brief" volhielden "*que lesdites rentes de le Overharde... estoient et sont rentes muables, qui croissent et décroissent chascun an*"⁹⁹. Een tweede dispuut betrof de aanspraak van de hertog op het derde deel van de afkoopsom van 80 lb. parisis die enkele Lombarden jaarlijks verschuldigd waren voor hun leentafels binnen het rechtsgebied van de proost te Brugge. De "boetes" voor deze leentafels vormden reeds langer een geschilpunt tussen de grafelijke administratie en de proost. Na een eerder dispuut eind 14de eeuw, was reeds een verdeling op schrift gesteld, doch deze overeenkomst was expliciet beperkt in de tijd¹⁰⁰. Uit het requisitoir van de

aperçu des fonds et collections, II: Les provinces wallonnes, Brussel, 1975, p. 345.

96 Appointment van de Rekenkamer, gedateerd 23 oktober 1464, uitgegeven: GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, pp. 72-81.

97 GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, pp. 45-47, door de uitgever op onbegrijpelijke wijze gedateerd midden 13de eeuw, hoewel de tekst zelf de jaartallen 1459 en 1464 vermeldt.

98 Cf. supra: het derde deel van de boetes en composities betr. de burgerlijke rechtspraak; van de verbeurdverklaringen, bastaardgoederen en andere "forfaitures"; van het overharde van Slijpe, Vranksambacht en Standaartsambacht; van de relieven van de Spijker van Brugge, van de "Grote Brieven" en van het huis van de proost te Brugge. Daarnaast genoot de hertog ook de helft van de strafrechterlijke composities. Deze werden echter niet door de ontvanger van het *jus notarii*, maar vermoedelijk door de baljuw van Brugge geïnd.

99 GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, pp. 74-75.

100 VAN NIEUWENHUYSEN A. (ed.), *Ordonnances de Philippe le Hardi, de Marguerite de Male et de Jean sans Peur. Tome II: contenant les ordonnances de Philippe le Hardi et de Marguerite de Male du 17 janvier 1394 au 25 février 1405*, Brussel, 1974 (Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Première série: 1381-1506, première section. Publié sous la direction de Paul Bonenfant et John Bartier), pp. 387-391, nr. 551: hertogelijke ordonnantie dd. 12 augustus 1399.

procureur-generaal kan afgeleid worden, dat ook deze boetes een onderdeel van het *jus notarii* zouden vormen, doch dit is twijfelachtig: de grafelijke inkomsten uit de concessies voor de Lombarden werden in regel in een aparte rubriek van de rekeningen van de algemeen ontvangers genoteerd, en geen enkele afrekening van het *jus notarii* maakt melding van deze post, ook niet na 1464. De eerste concessies voor leentafels, dateren trouwens pas van het einde van de 13de eeuw, dus een halve eeuw na de vastlegging van het *jus notarii*¹⁰¹. Misschien fungeerde de ontvanger van het *jus notarii* wel als tussenpersoon voor betalingen dienaangaande door de baljuw van de proost aan de algemeen ontvanger.

Het feit dat de hertogelijke administratie noch de proost van Sint-Donaas duidelijke rechtstitels betreffende het *jus notarii* konden voorleggen, zorgde voor een jarenlange impasse, die pas doorbroken werd nadat de proost eind 1463 of begin 1464 Jehan Barbezaen uit zijn functies ontslagen had en vicaris *Jehan Coolbrant* had aangesteld om tot een minnelijke schikking met de hertogelijke partij te komen. Door allerlei verdragingsmanoeuvres zou het echter nog tot maart 1465 duren eer de zaak zijn definitief beslag kreeg¹⁰². Op 26 maart gaf Coolbrant zich gewonnen en erkende volledig de rechten van de hertog, ook op de afkoopsom van de Lombarden waarvoor een verdeling parallel met de andere inkomsten van het *jus notarii* werd uitgewerkt, inbegrepen de voorafhouding van een 7de penning voor de *amman* die de inkomsten inde. Coolbrant verkreeg wel dat de achterstallen uit het verleden verhaald werden op Jehan Barbezaen, die zich onrechtmatig verrijkt zou hebben en dit, naar Coolbrant betoogde, zonder medeweten van de proost¹⁰³. Zonder de voormalige baljuw mordicus

101 BIGWOOD G., *Le régime juridique et économique du commerce de l'argent dans la Belgique du Moyen Age*, Brussel, 1921-22 (Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques. Mémoires Collection, 2e série, tome XIV), I, p. 319.

102 GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, p. 77: op 23 oktober 1464 verklaarde Coolbrant dat hij bereid was de zaak onmiddellijk te beslechten: "se ne fust pour l'empeschement quil avoit lors pour le fait des enquestes qui se faisoient sur les proces et differens dentre monseigneur le conte de Saint Pol et ses enfans puis nez d'une part, et messire Jehan de Luxembourg, conte de Brienne et de Marle, son filz aïné d'autre part, a cause de leurs partaiges, en laquelle enqueste il estoit ordonne scribe...".

103 GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, p. 80: "du tiers qui compette a nostre dit seigneur esdites echoites, amendes et autres aventures, ledit prevost navoit aucune chose receu, aincois avoit tout laissie es mains dudit Barbazan, pour le paier et delivrer audit recepveur de la notaire".

te willen vrijpleiten – dergelijke fraudepraktijken waren wijdverbreid – willen we toch nogmaals op de problematische verhouding tussen de proost en de hertog wijzen: alleen die kan de intensiteit en de lange duur van dit dispuut verklaren. Het *jus notarii* met zijn onduidelijke oorsprong en moeilijk te bewijzen inhoud, leverde dan weer de ideale conflictstof.

Het conflict met proost van Brederode bewees dat men nood had aan zo nauwkeurig mogelijke informatie met betrekking tot de inkomsten van het *jus notarii*. Op het einde van de 15de eeuw achtte men het dan ook noodzakelijk de gegevens uit de “Grote Brief” aan te passen aan de realiteit, niet door de “Grote Brief” zelf te wijzigen, maar door in de *renenghelle* een nieuwe versie op te stellen, die voortaan als basis voor de afrekening zou dienen “*en delaisant les gros briefz*”¹⁰⁴. Uit de *renenghelle* van 1482 blijkt dat verschillende kleinere inkomsten niet meer gerecupereerd konden worden: 28 s. 4 d. voor de lammeren te Slijpe; 16 s. 8 d. verschuldigd door de twee *ammans* in Standaartsambacht en Vranksambacht via de ontvanger van het *lardarium* van Brugge; 40 s. “des deniers des chars”, eveneens via de ontvanger van het *lardarium* en de 410 hoed haver en 9 hoed tarwe te IJzendijke, die wegens de Sint-Elizabetsvloed van 1404 niet meer te recupereren waren¹⁰⁵. Het grootste deel van de reële inkomsten van het *jus notarii* werd in 1482 nog steeds betaald door de proost van Sint-Donaas. Om de transactie te vereenvoudigen en alle discussies over de exacte opbrengst te vermijden, werd de totaliteit van wat de proost aan de ontvanger van het *jus notarii* verschuldigd was vanaf 1476 voor een periode van 9 jaar en tegen een jaarlijkse pacht prijs van 240 lb. parisis verpacht aan ... de proost zelf¹⁰⁶! Op dat ogenblik werd het proostschap bekleed door een absolute topfiguur in de hertogelij-

104 ARA RK 7810, *renenghelle* 1482, f° 7v. Ook voor andere officia werd de situatie aangepast aan de laat 15de-eeuwse realiteit, zo bv. voor de Spijker van Sint-Winoksbergen: *ibid.*, f° 12v.: “... *en laissant les gros briefz pour ce que les choses sont muees des l’an mil IIIc IIIxx IX que certaine informacion et recolement fut lors fait ainsi qu’il appert par la renenghe M IIIc IIIxx IX*”.

105 ARA RK 7810, f° 7v.-9v.

106 ARA RK 7810, f° 8r.: “...*lesquelles parties de tiers et de quart deniers appartenant a mon dit seigneur ont esté baillié a ferme par messires des comptes a maistre Anthoine Haneron, prevost de la dite eglise Saint Donas, l’espace de neuf ans, commençans a la Saint Remi premier jour d’octobre mil XXXX LXXVI pour la somme de deux cens quarante livres parisis par an, a payer au receveur de la dite notairie a deux termes l’une moictié aux pasques et l’autre moictié a la Saint Remi ...*”.

ke administratie en mentor en vertrouweling van hertog Karel de Stoute: meester *Antoine Haneron*¹⁰⁷. Door de verpachting was de hertog verzekerd van zijn inkomsten, maar verloor hij wel de controle over de reële opbrengst, die gezien de identiteit van de pachter ongetwijfeld een stuk hoger lag.

Conclusie: een nieuwe hypothese over ontstaan en betekenis van het *jus notarii*

Tussen 1239 en 1245 ontstaat in de beheersstructuur van het oud domein van de graven van Vlaanderen een nieuw officium, waarvan we op overtuigende wijze konden aantonen dat de inkomsten van bij het ontstaan voor de graaf bestemd waren, en niet voor de proost-kanselier van Sint-Donaas, zoals tot nog toe aangenomen. Meer zelfs, een belangrijk deel van de inkomsten werd door de proost-kanselier zelf betaald aan de ontvanger van het *jus notarii* ten bate van de graaf. Een belangrijk probleem blijft echter de vraag waarom en onder welke omstandigheden deze bijzondere situatie tot stand kwam. Ons inziens zijn hier twee mogelijk onderling verbonden pistes te bewandelen. Enerzijds wordt met het *jus notarii* ontegensprekelijk de financiële positie van de heerlijkheid van de proost-kanselier ten opzichte van het grafelijk gezag in Vlaanderen geregeld, en dit in navolging van de rechtspositie van de heerlijkheid die reeds in 1232 vastgelegd werd naar aanleiding van het dispuut over de *hospites*, én van de schikking die getroffen werd met betrekking tot de zegelrechten van de proost. In tegenstelling tot de twee andere overeenkomsten, is van het *jus notarii* géén geschreven rechtstitel overgeleverd, en we zagen dat dit ook in de 15de eeuw reeds het geval was. Zodoende rijst het vermoeden dat er nooit een dergelijke rechtstitel bestaan heeft, en dat het *jus notarii* misschien minder op een onderlinge overeenkomst, dan wel op een éenzijdig opgedrongen regeling vanwege het grafelijk gezag berust. We kennen zelfs het exacte ogenblik waarop een dergelijke ingreep zou kunnen plaatsgevonden hebben: juli 1240, datum van

107 Zie over hem: VINDEVOGHEL J., Haneron (Haveron, Heuveron, Huveron, Auveron), Antoon, rector, mentor, diplomaat, raadsman, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 3, 1968, kol. 374-377.

het overlijden van proost Franco van Maldegem, en ook door G. Declercq beschouwd als een sleutelmoment in de hervorming van de financiële administratie¹⁰⁸.

Het is trouwens niet uit te sluiten dat *alle* oorspronkelijke inkomsten van het *jus notarii*, op een gegeven moment door de proost geïnd werden en bij de creatie van het *jus notarii* – opnieuw – aan de graaf afgestaan werden. Na het definitief verdwijnen van de *notarii* begin 13de eeuw, vervielen de facto de betalingen aan deze *notarii* die her en der in de “Grote Brief” verspreid stonden. Het is mogelijk – maar vooralsnog niet te bewijzen – dat de proost-kanselier zelf, uit hoofde van zijn *magisterium notariorum*, deze vergoedingen naar zich toegetrokken had, en ze bij de creatie van het *jus notarii* aan de graaf diende af te staan. Van de haverrechten te IJzendijke inde de graaf tot het midden van de 13de eeuw slechts een beperkt deel, via de ontvangsten van de *magna brevia*. Het niet-geïnde deel kan tot het ontstaan van het *jus notarii* eveneens door de proost geïnd zijn uit hoofde van zijn functie in het beheer van het oud domein.

Hiermee zijn we meteen bij de tweede mogelijke verklaring voor het ontstaan van het *jus notarii* beland. De rechten die de proost had op drie domeinen van de *magna brevia* van Brugge, zijnde o.m. de *superarata*, *relevia* en boetes op het domein te Slijpe, het domein *Vranckx ambacht* en het domein *Standaerts ambacht*, kwamen hem, sinds de tweede helft van de 12de eeuw, waarschijnlijk toe als ambtsvergoeding voor het beheer van het oud domein. Ook andere inkomsten van het *jus notarii* kunnen beschouwd worden als betalingen aan “ambtenaren” actief in het (beheer van het) oud domein. Zo zijn er de betalingen aan diverse *notarii* in de verschillende posten van de “Grote Brief”. Daarnaast is het opvallend dat een heel deel van de inkomsten dat rond 1240 belandde in het *jus notarii*, voordien als inkomst noch als uitgave in de boekhouding van de “Grote Brief” was terug te vinden en blijkbaar al van in de 12de eeuw werd uitbetaald aan derden die verder onbekend blijven. Dit geldt minstens voor de inkomsten die de proost had op de *magna brevia*, maar ook bijvoorbeeld voor het haver van IJzendijke, waarvan het gros van de inkomsten voor 1255 niet in de “Grote Brief” werden geboekt. Zoals we al stelden, is het mogelijk dat de proost dit restant voor 1255 inde, maar

108 DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge, 1997, p. 174.

het is evenzeer mogelijk dat het geïnd werd door de domeinontvanger of *precone* van IJzendijke, bij wijze van ambtsvergoeding. In deze optiek zou het *jus notarii* ook, op zijn minst gedeeltelijk, verklaard kunnen worden als een ingrijpende *clearing operation* van het oud domein, waarbij allerlei overbodig geworden oude uitgaven opnieuw voor de graaf geïnd werden. De noodzaak voor een dergelijke operatie, zou opnieuw begrepen kunnen worden vanuit de hervormingen van de grafelijke rekendienst in de eerste helft van de 13de eeuw, waarbij de vroegere generatie van ambtenaren – lokale *notarii* en *precones*, centrale *notarii* en de proost-kanselier – vervangen of opzijgeschoven werden en hun vroegere ambtsvergoedingen vervielen. Ook inkomsten die in een later stadium nog aan het *jus notarii* toegevoegd werden, passen trouwens in deze hypothese van een recuperatie van overbodig geworden uitgaven.

Beide pistes hoeven elkaar echter niet uit te sluiten. Het is heel goed mogelijk dat het *jus notarii* in oorsprong bedoeld was als een – door de graaf opgedrongen – regulering van de financiële positie van de proost-kanselier, maar dat men van de gelegenheid gebruik heeft gemaakt om ook andere als overbodig beschouwde ambtsvergoedingen opnieuw aan de graaf te laten toekomen. Medio 13de eeuw waren de hiertoe vereiste condities aanwezig: een verzwakte positie van de proost-kanselier, dringende geldnood van de graaf en een bredere hervorming van de financiële administratie. Wijzigingen aanbrengen in de inkomsten van de bestaande officia werd echter niet meer mogelijk of opportuun geacht, en dus werd een nieuw officium gecreëerd om deze gerecupereerde inkomsten in onder te brengen. Deze regeling, waarvan de rechtsgronden steeds precair bleven, kon pas bevredigend werken, indien een goede relatie tussen de proost van Sint-Donaas en de Vlaamse graaf gewaarborgd was. Zij steunde daarbij impliciet op de grafelijke invloed op de proostkeuze – een invloed die twintig jaar vóór de creatie van het *jus notarii* door een pauselijke bulle gegarandeerd was.